

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію
Янишин-Прийменко Марії Тарасівни
**«БІОГРАФІЯ МАРІЇ ШИМАНОВСЬКОЇ:
КОНСТРУЮВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ МИСТКИНІ»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 034 — Культурологія
(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)

Українська історія сповнена білих плям. Іноді ми це чуємо про колоніальний дискурс ХХ століття. Однак це емоційне твердження справедливе для всієї історії України модерної доби. Через втрачену державність професійна культура, на відміну від сильного духом українського етосу, формувалася у хитросплетіннях творчості митців, завдяки приватним ініціативам та практикам культурних дієвців, у комунікаціях з різними європейськими професійними середовищами. Зі зрозумілих причин, ці художні здобутки часто ставали частиною імперського спадку, проте їхня уважна багаточасова реконструкція дає можливість простежити важливість українського складника, відтак сформувані стійкі уявлення про український художній простір і розвиток національної професійної культури.

Дослідження цих процесів є вельми не простою справою, адже «ми мусимо вивчати фрагменти картини, яку ще неможливо охопити поглядом в усій її повноті» (С. Кульчицький). Проте саме такою є наша минувшина, без системного та концепційного осмислення якої ми не в змозі створити сучасне уявлення про культурну історію. Не виключенням є пропоноване дослідження художньої діяльності та культурницьких ініціатив клавіристки та діячки Марії Шимановської, мистецькі досягнення якої увійшли до скарбниць багатьох європейських культур і тісно пов'язані з Україною.

Пропонований у дисертації комплексний погляд на життєтворчість мисткині, прагнення авторки дисертації намалювати її динамічний нарративний портрет, а разом і зрозуміти сутність основних компонентів її ідентичності, зумовили використання широкого інструментарію, суттєво оновленого для

сучасних мистецько-культурологічних студій. Тож ми маємо потужний результат — працю, де консолідовано практично увесь комплекс культурницьких дій та художніх досягнень мисткині за хронологічним порядком, формальними ознаками, через рефлексії інших — листи, публікації у пресі, спогади. Ще одним вагомим досягненням авторки є окреслення українського контексту культурницьких дій польської артистки з увагою до буття культурних осередків та гастрольної активності на тодішніх українських землях, «прагненням до заповнення прогалин у знанні про культурно-мистецьке життя України кінця XVIII — початку XIX століть шляхом міждисциплінарного підходу, імпліцитного музичній культурології як галузі гуманітарного знання, що за природою вирізняється кроссекторальністю» (с. 26).

Опертя на історичні хроніки, ідеї польського франкізму, технології тиражування власної творчості, гендерні особливості у мистецтві дозволили авторці роботи реконструювати біографічний сценарій мисткині. Водночас цей дослідницький інструментарій спрямований, на мою думку, і на декодування міфу про творчу та соціально активну жіночу постать минувшини. Завдяки широкому колу джерел художні досягнення М. Шимановської як креативної особистості з позиції сучасної інтерпретації віддзеркалюють два буттєві виміри: особистісно-об'єктивний — самопрезентація, свідоме загострення уваги її поціновувачів на винятковості своєї персони, творчості та на інших її культурних активностях з метою створення легенди про себе (дисертантка влучно характеризує такий процес тогочасними PR-технологіями) та суспільно-суб'єктивний — рух неначе у зворотному напрямку, завдяки високохудожнім досягненням мисткині, її глибокому образно-поетичному, вербальному, звуко-символічному наснаженню фортепіанних задумів формувалося міфологічне осмислення її персони з боку спільноти (найактивніше у XIX столітті, меншою мірою — у XX-му). Водночас важливою компонентою реконструкції життєтворчості, як зазначає дисертантка, є «...виділення “типового” та “нетипового”, як у контексті біографії, так і в соціокультурному контексті доби» (с. 130), що стосовно М. Шимановської постає як вибір між

традицією та новаціями у творчості та її презентації, виживання у середовищі чоловічої професії, бажання самій відповідати за свої вчинки та бути соціально активною, відмовившись від шлюбних зобов'язань тощо.

Серед методів дослідження напрошується і використання просопографічного методу, продуктивного в обґрунтуванні колективного біографічного сценарію М. Шимановської, реконструкції її життєтворчості через взаємодію зі спільнотами, риторику шлюбу і родини, соціальне походження, місце проживання, освіти, релігію тощо.

Продуктивним для формування проблемного поля дослідження виявився метод культурологічного коментування як своєрідного інструмента для інтерпретації постаті. В авторській аналітиці про основні зони професійного та соціального становлення/самоствердження мисткині між лінійним історичним текстом і його інтерпретацією вимальовуються нові та оновлюються усталені діалогічні сюжети, як-то франкісти і католики, гастрольні турне Шимановської і український контекст, Марія Шимановська та видатні постаті європейської художньої культури — Міхал Клеофас Огінський, Бертель Торвальдсен, Ксавер Моцарт, Еліша Шор, з одного боку — співпраця із двором російського імператора Олександра I, з іншого — посильна участь у польських визвольних рухах. Саме ця діалогічність, спрямована на оновлення життєтворчих сценаріїв мисткині, а отже, на збагачення культурологічного контексту роботи, є вагомим досягненням пропонованої праці.

Оригінальним з точки зору художніх імпульсів доби Шимановської є Підрозділ 2.2 *«Прояви гендерного та соціального ідентичнісних вимірів у портретному живописі початку XIX століття: особливості іконографії Марії Шимановської»*. Інформативно насащений особливостями втілення тогочасного портретування, у ньому проаналізовано практично всі прижиттєві її зображення. Окрім виявлення особливостей художнього втілення її образу у стильовому образотворчому контексті епохи, для дисертантки важливим було окреслити досить тонкі та специфічні риси самої стилістики задуму, поєднані з психологічною компонентою зображення мисткині, відповідно

до тодішньої моди, вибору вбрання та зачіски, пози, антуражу тощо. Водночас важливим є сам підхід до інтерпретації портретистом тодішніх канонів портретної технології. Цей комплексний підхід висвітлення іконографії М. Шимановської поряд з іншими тогочасними прикладами у цьому жанрі уможливив виокремити певні риси психотипу мисткині, а також засвідчив про новаційні форми її самопрезентації, що було спрямовано на популяризацію постаті, її виконавського та композиторського мистецтва. На думку авторки праці, ці зображення цікаві «не лише її фіксованими зоровими образами, а й тією інформацією, щодо гендерної ідентифікації мисткині» (с. 107).

Важливу роль з точки зору соціальних, культурно-мистецьких ідентифікаторів життєтворчості М. Шимановської відіграє гендерний феномен — мисткиня у компанії тогочасних митців. На це складне питання дисертантка знаходить відповідь у формуванні стратегій і тактик мистині, де «підхід піаністки до власної артистичної діяльності вирізнявся злагожденістю, завбачливістю та спрямованістю на репутацію у довгостроковій перспективі — тим, що пізніше назвуть PR-менеджментом. Подібну стратегію Шимановської обумовлювало, зокрема, те, що мисткині доводилося конкурувати зі значно більш помітними музикантами-чоловіками, котрі, на противагу їй, у своїй професійній діяльності виходили із загальноприйнятих гендерних стандартів. Успіх та визнання у таких умовах мисткині могли забезпечити лише наявність неабиякого таланту, постійне самовдосконалення та пошук креативних рішень» (с. 106).

Є певні зауваження щодо використання поняття *ідентичності* та його похідних як важливого інструмента дослідження. Калейдоскоп застосування ідентичності вражає: від збірного комплексного значення (культурна ідентичність, ідентичність в антропологічному вимірі, національна ідентичність, наративна ідентичність) — до його точкових проявів у вузлових моментах авторської наукової аналітики — ідентичнісний вимір, ідентичнісні моделі, профіль культурних ідентичностей, ідентичнісні маркери, ідентичнісний портрет, професійний ідентичнісний вимір тощо. Строкатість втілення по-

няття найчастіше безумовно збагачує поле розуміння порушеної у дослідженні проблематики, проте інколи розпорошує увагу, до кінця не прояснюючи сутності порушеного питання. Прикладом є Підрозділ 2.3 *«Ідентичнісні моделі Марії Шимановської у контексті гендерної специфіки кінця XVIII – першої третини XIX століття»*, де авторка насамперед актуалізує радше не моделі, а форми, підґрунтя та умови існування жінки у тодішніх соціально-економічних та професійних умовах. Тож чітко окреслених моделей Шимановської, їхньої гендерної специфіки, на жаль, не спостерігаємо у підсумковій частині підрозділу.

Окрім широкого соціокультурного, історичного зрізів, що уможливили реконструкцію культурних ідентифікаторів життєтворчості М. Шимановської, мало поміченою у пропонованому дослідженні виявилася її композиторська творчість в контексті формування артистично-психологічного портрета: яким є її задум? якою є образно-значеннева компонента її композиторської творчості? впливи яких відомих мистецьких імен простежуємо у її пошуках? загалом — хто за психотипом умовний герой її задуму, як віддзеркалення її внутрішніх глибоко індивідуальних рис? І якщо виконавська манера Шимановської представлена лише у рецензіях критиків та поціновувачів її клавірного обдарування, а відомості часто розпорошені та позначені суб'єктивізмом оціночних суджень, то питання дослідження композиторських формул, вибору тем та інтонаційної специфіки реалізації задуму з боку М. Шимановської є досить потужним інструментом для закріплення отриманих результатів реконструкції творчого портрета. А отже, ще одним, причому об'єктивним складником для комплексного розуміння її ідентичності, втілених у полі композиторського задуму. Відомо, що М. Шимановська була технічно бездоганною, а її композиторські здобутки часто базуються на ефектності та експресивності (віртуозність, складні арпеджовані «герлянди», техніка перле, залучення усіх регістрів інструмента тощо). Зрештою, сподіваюся, цей вектор знайде висвітлення у подальших студіях авторки роботи, де серед перспективних міждисциплінарних напрямів дослідження постаті мисткині,

стане створення психологічного портрета через художній складник її виконавських та композиторських здобутків, збагачений культурницькою атрибутикою її життєтворчості.

Робота має чітку структуру, що складається з трьох розділів та підрозділів, кожен з яких перегукується з окресленими у вступі завданнями. Такий підхід поступово, крок за кроком, відображає основні етапи дослідження, забезпечуючи послідовність викладу і сприяє цілісності наукового тексту.

У першому розділі праці *«Культурні ідентичності в обширі творчої біографії Марії Шимановської»* розглянуто широкий спектр наявних дослідницьких розвідок, присвячених біографії мисткині та культурної дієвиці свого часу. У першому підрозділі авторка простежує етапну зміну наукових концепцій та підходів, що відбувалися протягом понад п'ятдесяти років досліджень непересічного життєвого шляху та творчого спадку композиторки. Серед огрому проаналізованих праць — як монографії ХХ століття Теофіла Сиги, Станіслава Шеніца та Ігоря Белзи, так і новітня праця 2023 року польської авторки Данути Гвідзаланки. У підрозділі 1.2 увагу скеровано на обґрунтування обраної концепції, конструювання культурної ідентичності мистця як інструменту, здійснено формування категоріально-поняттєвого поля через визначення, тлумачення та інтерпретацію основних використаних у роботі понять: ідентифікація та ідентичність, наративна ідентичність, соціальна ідентичність, культурна ідентичність та культурні ідентичності. Запропоновано основні вектори реконструкції культурних ідентичностей Марії Шимановської шляхом розгляду основних чинників, які впливали на формування особистості людини початку ХІХ століття: географії, релігії, соціального положення та гендеру. У підрозділі 1.3 акцентовано увагу на маловивченому аспекті творчої біографії Марії Шимановської — зв'язках мисткині з Україною. Докладний звіт щодо роботи з українськими та зарубіжними архівами на предмет пошуку матеріалів, прямо чи опосередковано пов'язаних, формує актуальні запити та проблемні теми, а також може стати орієнтиром для подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

У другому розділі під назвою *«Передумови вибору життєвих та творчих стратегій Марії Шимановської на основі епістолярію, іконографії та специфіки жіночих освітніх практик доби»* авторка детально розглядає біографічну постать Марії Шимановської, де гендерні і соціальні параметри буття склали основу для формування індивідуальних ідентичнісних рис життєтворчості мисткині. У підрозділі 2.1 світоглядні уявлення Марії Шимановської простежено завдяки залученню листування з близькими друзями та поціновувачами її таланту — Бертелем Торвальдсенем та Міхалом Клеофасом Огінським, відомими культурними та мистецькими дієвцями її епохи. Підрозділ 2.2, про який шлося вище, презентує особливості іконографії мисткині у контексті відповідності гендерним та соціальним конвенціям доби. У підрозділі 2.3 розкрито гендерну специфіку кінця XVIII — початку XIX століть, охарактеризовано освітні практики доби для жіноцтва, особливості шлюбного законодавства, а також здійснено аналіз «типового» та «нетипового» у контексті біографії Марії Шимановської.

Третій розділ *«Український контекст у процесі конструювання цілісної мапи культурних ідентичностей Марії Шимановської»* зосереджується на прицільному вивченні українського контексту біографії Марії Шимановської. Переконає своєю систематичністю та деталізацією Підрозділ 3.1, де у повноті проявів досліджено історію родини Шимановських — Шорів / Воловських та вплив релігійної течії франкізму, до заснування та популяризації якої Шори активно долучились, на долю видатної мисткині. Виявлено важливу роль релігійного чинника у формуванні ідентичності Марії Шимановської. Наостанок, підрозділ 3.2 комплексно унаочнює всі достеменно відомі точки дотику Марії Шимановської до мультикультурного простору українських земель початку XIX століття — візити, концерти, знайомства тощо. Водночас авторка долучає нові факти у формуванні біографічного сценарію мисткині.

Хочу зауважити, зі створення цілісних концептів життєтворчості видатних особистостей минулого, які комплектуються вельми спорадично, виважено та повільно у часі, крок за кроком, складається наша культурно-

мистецька колоніальна минувшина. Без ціннісного осмислення особистісних історій, на жаль, руйнується цілісне розуміння історичної спадщини, що призводить до утворення ідеологічних міфологем, мало пов'язаних з творчістю та загалом історіографією.

Переконає мова дисертації та стиль викладення результатів. У пропонованій праці на підставі глибоких аналітичних розмірковувань чітко поставлені завдання отримують оптимальне в межах предметно-об'єктного поля вирішення. Авторка здійснила апробацію результатів дослідження, що відображено у трьох фахових публікаціях та участі в одній міжнародній та двох всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Серед формальних недоліків пропонованої дисертації — відсутність бібліографічного опису наукових статей авторки дисертації, у яких опубліковано основні наукові результати праці. Ця інформація відсутня (можливо, з технічних причин) і як самостійний бібліографічний розділ у вступній частині роботи, і як один з додатків дисертації. У списку використаних джерел та літератури інформація про наукові статті також відсутня. Натомість є бібліографічний опис лише курсової, бакалаврської та магістерської робіт дисертантки. У Вступі подано лише не розшифровану інформацію щодо трьох опублікованих статей у фахових наукових виданнях України.

Не викликає сумнівів наукова новизна, про яку неодноразово наголошувалося, та практичне застосування результатів дослідження. Матеріали дисертації є актуальними для подальших досліджень у річищі запропонованої проблематики мистецьких ідентичнісних вимірів, збагатять джерела наукової біографістики, а також сприятимуть втіленню художніх проєктів інтерпретації музичних здобутків М. Шимановської. Крім того, результати дослідження розширять навчально-методичний корпус посібників для викладання у закладах освіти у низці навчальних дисциплін, зокрема теорії та історії світової культури, історії європейського та українського музичного мистецтва, історії європейського клавірного виконавства тощо.

Важливість концептуальних ідей дослідження та їхня відкритість до подальших наукових дискусій провокує на низку запитань, спрямованих на уточнення положень пропонованої праці:

1. Що стало поштовхом для вибору проблемного поля дисертації — культурні ідентичності особистості митця? Які проблемні зони життєтворчості, на Вашу думку, користуючись Вашим інструментарієм, вдасться глибше висвітлити? Чи продуктивною вона буде в інших гуманітарних річищах — зокрема у дослідженні продуктів творчості — музичних або літературних художніх здобутків?

2. На Вашу думку, які перспективи подальшого вивчення творчої біографії Марії Шимановської? Які напрями вважаєте актуальними щодо формування уявлень про польсько-українські професійні колаборації XIX–XX століть навколо проблеми ідентичності митця та культурних осередків України?

3. Робота збагачена масивом архівних джерел, що свідчить про ґрунтовність наукової праці та значну професійну компетентність дисертантки. Поза тим, з якими проблемними зонами Ви стикнулися під час опрацювання цього історичного масиву, які аспекти джерельного матеріалу потребують, на Вашу думку, подальшого опрацювання та вивчення?

4. Якби Ви складали програму концерту, у якому звучали б твори Марії Шимановської, твори яких ще композиторів, на Ваш погляд, доречно залучити до цієї програми? Чи будуть у цих програмах українські композитори?

5. У процесі написання праці Вам вдалося відшукати видання творів М. Шимановської, які здійснили у XIX та на початку XX століття видавці в Україні. Чи є плани повернути ці твори, перевидати їх з Вашими коментарями?

Дисертаційна робота Янишин-Прийменко Марії Тарасівни за актуальністю, обсягом, повнотою викладу її результатів у публікаціях відповідає спеціальності 034 «Культурологія» та вимогам до оформлення дисертації, за-

твердженням Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 року № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року, № 44). Тож її авторка Янишин-Прийменко Марія Тарасівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 «Культурологія».

Доктор мистецтвознавства,
професор,
директор Інституту проблем сучасного мистецтва
Національної академії мистецтв України

І. Б. Савчук